

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ ТА РЕДАГУВАННЯ

УДК 007:[655.413+655.533]

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.3-3/30>

Шульська Н. М.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Кошелюк О. В.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Рожило М. А.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

АРТКНИГА ЯК СКЛАДНИК ВІЗУАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ СУЧАСНОГО МЕДІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті здійснено типологічний аналіз арткниги як специфічного різновиду сучасного медійного контенту. Зауважено про неуніфікованість термінологічного апарату до цих видань і функціонування у видавничому дискурсі понять «артбук», «книга художника», «мистецька книга», «книга-артінсталяція» тощо. Здійснено тематико-типологічну характеристику артбуків, які вилучено методом суцільного обстеження репертуару українських видавництва («Видавництво Старого Лева», «А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га», «Terra Incognita», «Віват», «Артбук» та інші). На українському книжковому ринку наявні унікальні візуальні видання, розроблені на матеріалі одного твору автора. Установлено, що арткниги з'являються і внаслідок перевидання вже опублікованих творів у новому візуальному представленні. Результати видавничо-типологічного аналізу аналізованого книжкового продукту засвідчили, що зрідка артбуки виступають у своїй типовій формі – каталозі графічних зображень з акцентом на ілюстративному наповненні без тексту. Зазвичай арткниги є видозміненими: це перевидана класика, поєднання візуального й текстового компонента (із домінуванням першого), художні біографії, артабетки, фотовидання, артноатники, розмальовки, лімітовані мистецькі книги, арткомікси, книги в стилі хендмейду. Окремим тематико-типологічним різновидом артбуків є група видань, які доречно характеризувати поняттям «чудернацькі артбуки», оскільки вони репрезентують видання не в традиційному кодексному форматі, а в книзі нестандартного вияву. До характерних особливостей структури артбука віднесено такі: нестандартне розташування традиційних книжкових елементів, відсутність або розмитість науково-довідкового апарату, видозміну конструкції книги та наявність у ній додаткових елементів, поєднання різноманітних мистецьких технік, застосування техніки колажу, шрифтоване акцентування. Арткниги – це елітні видання, вони зазвичай високоякісні й дорогі, потребують великої титанічної праці під час поліграфічного втілення.

Ключові слова: арткнига, артбук, книга художника, медійне середовище, видавничий репертуар, тематико-типологічний аналіз.

Постановка проблеми. У сучасному медійному просторі художньо-образний компонент виразно домінує над текстоцентричним, через що дедалі більшу увагу акцентовано на книжковій продукції, яка вирізняється структурною оригінальністю та візуальною унікальністю. Український видавничий ринок, що намагається задовольнити найвибагливіші читацькі та автор-

ські запити, ставить перед видавцем дуже складні завдання, змушуючи його постійно бути готовим до роботи з творами будь-якого виду, жанру, тематики, способу виконання. Експериментальні проекти, покликані протистояти витісненню друкованих видань цифровими пристроями, намагаються популяризувати книги завдяки їх модифікації на рівні форми та змісту. Одним із найцікавіших

явищ, що ілюструє метаморфозу видання в останні десятиліття, є поява арткниг (артбуків, книг художників, мистецьких книг) – літератури унікальної форми для втілення будь-якого нестандартного видавничого задуму, яка за особливістю технік виконання, форматом і змістовим наповненням ні на що інше не схожа. Попри великий інтерес до подібного роду видань із боку поціновувачів книги та фахівців у цій галузі, дотепер у науковій сфері відсутнє якісне визначення поняття «арткнига», не окреслено етапи розвитку, різновиди, структуру, наклад «артбуку», «книги художника» («візуальної книги», «артистичної книги»), не досліджено її сприйняття масовим читачем, не схарактеризовано особливості видавничого втілення. Це підтверджує актуальність обраної теми наукової розвідки. Характерно, що на початкових етапах появи артбуків головними їхніми критиками були самі творці – представники різних напрямів візуальних мистецтв. Авторами значної частини публікацій про «книги художника» є переважно самі художники або куратори й організатори тематичних виставок. Сучасна адаптація артбуків до видавничого ринку демонструє винахідливий компроміс між оригінальністю і доступністю, між стандартними вимогами і творчим підходом. Проте його видавниче втілення супроводжується низкою проблем, серед яких Г. Листвак пропонує виділяти такі: «видавабельності», видавництва, видавничої підготовки, а також технологічні та експлуатаційні проблеми [4, с. 11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як науковий об'єкт опису артвидання представлено у розвідках американських, іспанських, польських, австралійських дослідників, рідше – російських та українських. Більшість із них – англійські. Важливими для розуміння особливостей артбуків як видавничого продукту стали праці таких відомих теоретиків і практиків, як С. Бері, С. Бодман, Дж. Дракер, С. Кліма, П. Верхсен, Р. Новаковський, К. Сміт та інші. Вони здебільшого розглядають проблеми експонування та поширення «книг художника». Українські напрацювання у сфері аналізу арткниг також доволі скупі та переважно не мають достатнього науково-теоретичного підґрунтя (статті Т. Злобіної, М. Скиби, О. Максименко, А. Денисенко, О. Копецька та інші). Як виняток, необхідно розглядати дисертаційну працю та розвідки Г. Листвак. Дослідниця ґрунтовно аналізує термінологічні труднощі, риси книжковості, особливості видавничої культури, проблеми експонування «книги художника» тощо. Проте й ці

напрацювання не вичерпують усі потенційні особливості дослідження артбуків, зокрема, поза увагою залишилися їхні сучасні формати. Опис артвидання як динамічного явища передбачає також залучення найновішої інформації з каталогів виставок, портфоліо, репортажів, статей та інтерв'ю з художниками, блогів видавців, матеріалів на фахових медіаплатформах. Найбільше інформації про артбуки-новинки в Україні та світі можна знайти на інтернет-ресурсах. Важливими є її глибинний аналіз і подальша систематизація.

Постановка завдання. Мета дослідження – здійснити тематико-типологічну характеристику арткниг, які вилучено методом суцільного обстеження сучасного медійного простору; проаналізувати видавничо-поліграфічні особливості артбуків; систематизувати термінологічний апарат; окреслити розвиток такого виду книжкового контенту у вітчизняній медійній практиці.

Виклад основного матеріалу. В українському видавничому просторі, окрім термінів «арткнига» та «артбук», на позначення новаторських видавничих проєктів, що поєднують вербальні, візуальні й тактильні елементи, використовують також поняття «книга художника», «мистецька книга», «авторська книга» та інші. Така термінологічна неуніфікованість вказує на складну природу візуальних видань і спроби їх пристосування до іноземних номінацій (порівняємо: англійські *artist's book*, *artbook*, *bookwork*, *book art* та *book object*, французькі *livre d'artiste*, *livre de luxe*, *livre de peintre*), кожен із яких функціонує в дещо іншому контексті.

У репертуарі українського книжкового ринку унікальні візуальні видання, розроблені на матеріалі одного твору автора, який став дуже відомим. Яскравим прикладом такого артбука є видання С. Жадана «*Пливи, рибо, пливи*» («Чорні вівці», 2016 р., 32 с.). Це новий артбук в обкладинці за авторством С. Жадана та художниці Х. Лукашук. Про ідею цього видання зазначає сама його натхненниця: «Не буду грішити, що добре знаюся на творчості Сергія Жадана. Перебуваючи на одному з його концертів, раптом зловила себе на тому, що не так вслухаюся, як вдивляюся – я бачила Рибу. Вона пливла, говорила, страждала, мріяла... любила і неймовірно резонула зі мною. Вже вдома знайшла текст. Тоді ж зрозуміла, що малюнки, які поки були лише в моїй голові, можуть стати отим справжнісіньким артбуком, якого так бракує на вітчизняному ринку» [7]. Цікаво, що це видання має широку читацьку адресу: він призначений для розглядання як дітьми, так і дорослими.

Інколи з метою надання «нового обличчя» вже опублікованому творові автора видавці вдаються до експериментальних візуальних пошуків, результатом яких стають цікаві артбукові новинки. Так сталося з романом Т. Прохаська «Непрості», перевиданим у форматі артбуку «*Прохасько Т. НепрОсті*» («Тerra Incognita», 2018 р., 184 с.). Відомий роман уже перейшов у розряд новітньої класики, його називають «мастрідом» сучасної літератури. Очевидно, через це видавництво «Тerra Incognita» вирішило перевидати твір у новому дизайні. Ілюструвала книгу відома художниця Ю. Табенська. Про книгу в новому форматі зазначив і сам письменник: «Юліні ілюстрації стали органічним продовженням тексту. Їх треба читати. Це так, ніби вона дописала ще сто сторінок до мого роману» [6]. Серед кваліфікованих читацьких відгуків про це видання натрапляємо на такий коментар: «Зручна верстка, інтервал, шрифт, колір паперу і чорнил, колористика ілюстрацій, твердість обкладинки і заокруглені кутики сторінок – усе це надзвичайно акуратно, якісно, і – як би то правильно сказати? – з пієтетом до видаваного твору. Саме такі мають бути книжки, які навіть у добу прагматичних електронних гаджетів хочеться мати вдома на власній полиці – як коштовний артефакт, скарб, манускрипт... Деталі побуту, флори і фауни, ландшафтів та архітектури, слова, їхня фонетика та синтаксис, самі по собі надзвичайно мальовничі й кінематографічні, у перевиданні «НепрОстих» від видавництва «Тerra Incognita» доповнені візуальним рядом, від якого наче набувають ще більшого об'єму, як у книжках-панорамах» [6].

Упродовж 2014–2017 років видавництво «Основи» перевидало українську класику з оновленим дизайном. До зазначеної серії входять такі видання: «Лісова пісня» Лесі Українки, «Кайдашева сім'я» Івана Нечуя-Левицького, «Тигролови» Івана Багряного та «Місто» Валер'яна Підмогильного. Ці всі видання із шкільної програми, тому ілюстратори знали, як класичні твори учні неохоче читають у школі. Вони модернізували зображення, зробили його більш схожим до «карлочок», що малюють діти. Щодо самих ілюстраторів книг, то колажі до «Кайдашевої сім'ї» створила Лера Схемка, ілюстрації до роману Валер'яна Підмогильного «Місто» розробив Максим Павлюк, а над «Тигроловами» працював татувальник Денис Темний. Цікавим серед них є видання, що має виразні риси артбука, книга «Лісова пісня» («Основи», 2016 р., 156 с.). Це видання художньо оформила П. Дорошенко, про що авторка сама

зазначає: «Ілюструвати твір було складно, тому що текст автономний, сильний й ілюстрація не може з ним існувати. Текст окремо, ілюстрація окремо, вони ідуть паралельно і я не хотіла, щоб вони зустрічалися – це два окремі блоки» [1].

У медійному просторі оригінальністю вирізняються мистецькі видання, що репрезентують колекції вітчизняних культурних традицій. Таким є, наприклад, артбук зі спецефектами «*Скриня. Речі сили*» («Видавництво Старого Лева», 2016 р., 156 с.). Сьогодні це візуальне видання вже має мобільний додаток. Авторами зазначеної книги-артінсталляції є Я. Винницька, Ю. Табецька (відома ілюстраторка артбуків) і Д. Осипов. Книга унікальна тим, що містить спецефекти: витинання, тиснення золотом, друком на прозорій та напівпрозорій основі, ефекти об'ємності. Задумом аналізованого видання стала спроба систематизувати те, з чого колись складався світ наших предків і що поволі вже згасає. Артбук увійшов до 23-х найкращих книг «Форуму видавців 2016 року».

Подібне за видавничим утіленням артвидання «*Наречена*» («Тerra Incognita», 2017 р., 32 с.). Нетрадиційне мистецьке видання присвячене мандрівці в художній світ традиційного весільного костюму. Цей проект створено за підтримки Національного музею Івана Гончара на основі його музейної колекції, а також колекцій відомих українських збирачів старовини. Схожою до аналізованих є книга «*Традиційне вбрання українців у 2-х томах*» (автор – етнолог О. Косміна), опублікована у видавництві «Балтія-друк». Візуальна книга – це популярне історико-етнографічне видання, в якому описано традиційний одяг українців багатьох регіонів. На ілюстраціях продемонстровано комплекси й аксесуари автентичного вбрання з приватних колекцій. Видання опубліковано українською та англійською мовами. Створити власну сімейну хроніку допоможе артбук-альбом «*Книга мого роду*» («Видавництво Старого Лева», 2012 р., 72 с.). Автор видання – І. Мацко. Мистецьке видання представлене в твердій обкладинці. Незначне текстове наповнення, що демонструє кумедні випадки з дитинства й дорослого життя батьків, фірмовий бабусин рецепт, улюблену пісню дідуся, переплітається із сімейними світлинами, які додають виданню особливого візуального ефекту.

Етнографічним у своєму стилі є артбук художника А. Хіра «*Забобони*» (артцентр «Я Галерея»). Проект репрезентує авторську інтерпретацію етнографічних праць українських дослідників В. Гнатюка, А. Онищука, В. Шухевича.

Автор переконаний, що «логіка історій, описаних у цих працях, часто відрізняється від реалістичної та раціоналістичної». В артбуці художник використав прийом асоціативної наративної візуалізації текстів [2]. Мистецьке видання «*За львівськими брамами*» («Видавництво Старого Лева», 2017 р., 112 с.) демонструє таємниці і багатство Львова, сховані від сторонніх очей. Тут на ілюстраціях зображено під'їзди за відчиненими й зачиненими брамами, за якими співіснують минуле і сучасне. Авторами книги є А. Іванова, Є. Бондаренко, Є. Савченко, ілюстратором – А. Іванова. Мистецьким артбуком альбомного типу є видання «*Український пейзажний живопис*» («Балтія-друк», автор – З. Лильо-Откович). В арткнизі вміщено репродукції понад 70 українських художників-пейзажистів ХІХ–ХХ століття. Кожна з репродукцій доповнена короткою інформацією про митця. Видання – це перше повне зібрання українських художників, що працювали в жанрі пейзажу. Візуальна книга, що знайомить з Україною за допомогою коротких розповідей та фотоілюстрацій визначних місць, пам'яток і пейзажів, – це «*Україна: природа, традиції, культура*» («Балтія-друк», автори: О. Білоусько, М. Попович). Це книга-розповідь про історію, народні традиції та кухню, культуру, архітектуру й досягнення українців. Окремі примірники видавничого проєкту вийшли російською, польською, іспанською, італійською, німецькою, англійською та китайською мовами. Ще одне видання з цієї серії – «*Бойчук та його школа*» («Мистецтво»). Автор книги – С. Білокінь. Вона розповідає про творчий шлях одного з найвидатніших українських митців М. Бойчука – творця мистецької школи, члени якої згодом за його ім'ям отримали назву бойчукістів. Розвиток авангардного мистецтва в Україні репрезентовано у виданні «*Авангард. Українські художники першої третини ХХ століття*» (видавництво «Мистецтво», автор – Д. Горбачов). Книга вміщує репродукції понад 300 творів українських майстрів-авангардистів, збережені в музеях і приватних колекціях багатьох країн світу. Представлено майже всі художні напрямки, у яких працювали митці – кубізм, футуризм, експресіонізм, сюрреалізм та інші. У цьому ряду варто згадати видання Вілла Гомпертца «*Що це взагалі таке? 150 років сучасного мистецтва в одній пілюлі*» («ArtHuss», 2017 р.). Українськомовна арткнига про сучасне мистецтво, яке нагадує подорож разом із В. Гомпертцом. Тут подано цікаві історії про світові шедеври, показано

художників такими, якими вони були насправді. Художнє видання допомагає відкрити справжню суть мистецтва: водяні лілії Моне, соняшники Ван Гога, супи Ворхола, банани Хьйоріста тощо.

Не менш цікаві артбуки-раритети. Прикладом такої книги є артвидання «*Харківська кондитерська етикетка 1950–1990*» («Раритети України», 2017 р.). Альбом створено на основі колекції промислової марки кондитерських виробів харківського виробництва. У підписах збережено назви організацій та назви кондитерських виробів відповідного періоду. Схожим виданням є книга «*Валентина і Микола Трегубові*» («Раритети України», 2016 р.), присвячена огляду яскравого, багатогранного, більше ніж півстолітнього творчого шляху заслужених діячів мистецтв України, художників Валентини й Миколи Трегубових. У виданні вміщено також добірку понад 600 творчих робіт із музейних і приватних колекцій, супроводжувальних текстом. Уперше надруковано велику кількість невідомих раніше творів. До цього видавничого доробку відносимо книгу «*Професія: художник*» («Артбук», 2018 р., 192 с.). Видання опубліковано двома мовами – українською та англійською. Зазначена художня книга – це критична історія життя С. Якутовича, мистецтво якого стало віддзеркаленням натхнення, зламів, пошуків і міфів цілого покоління. Місцевим колоритом насичена арткнига Венгрінюк Христі «*Легенди Чернівців від Чорної Вівиці*». Цей артбук відрізняється від традиційних тим, що він містить текстову частину, адже складається з історичних і сучасних легенд, оздоблених ілюстраціями відомої львівської художниці Х. Лукашук. На малюнках видання симпатична Чорна Овечка проводить усіх охочих вулицями, скверами та секретними місцями Чернівців.

Якраз у найбільш типовій формі артбук виступає як каталог графічних зображень, коли увага зосереджена лише на ілюстраціях без жодного текстового вкраплення. Виразним взірцем такого творіння є видання художника П. Гвоздецького «*Кляксик*». Цей червоно-білий артбук свого часу навіть прозвали «плямистим». Автор вдихав життя у проєкт цілий рік, створюючи нові варіанти композицій, немало часу згаяв, обдумуючи ідейний зміст казки про історію з життя клякси. У змісті, за словами творця, знаходимо і проблеми самотності, несприйняття соціумом молодих людей, оспівування краси людського існування в умовах виживання. До речі, особливо натхненною для автора стала казка «Маленький принц» Антуана де Сент-Екзюпері про маленьку людину

в космічному просторі [8]. Часто в таких арткнигах художник одночасно постає й автором, проте й тандем автора та ілюстратора в багатьох подібних виданнях підносить наукові факти та здобутки на зовсім інший рівень сприйняття, інформація запам'ятовується швидше й легше.

Висновки і пропозиції. Отже, можна підсумувати, що першими об'єктами, які відображають риси артбукових видань в Україні, стали книги футуристів. Відтоді вони зазнали значної модифікації та ввібрали в себе весь потенціал сучасних мистецьких напрямів і течій, вражаючи несподіваними формами, матеріалом і змістом. Сьогодні реалізацією такого роду проєктів займаються мистецькі об'єднання, творчі майстерні, видавництва-нішери, рідше – потужні видавництва. До характерних особ-

ливостей структури арткини можна віднести такі: нестандартне розташування традиційних книжкових елементів, відсутність або розмитість науководовідкового апарату, видозміну конструкції книги та наявність у ній додаткових елементів, поєднання різноманітних мистецьких технік, застосування техніки колажу, шрифтоване акцентування.

Говорячи про перспективи розвитку арткини на українському видавничому ринку, варто орієнтуватися на те, що ця література не лише джерело знань, а передовсім художній об'єкт. Арткниги – це елітні видання, вони високоякісні та зазвичай недешеві. Але титанічна робота над артбуками і висока їхня мистецька й видавнича якість виправдовують це. Якраз за такими виданнями майбутнє не лише українського медійного простору, а й світового.

Список літератури:

1. Відчуття прекрасного. 32 найкращих артбуки 2015 за версією Huffpost. URL: <http://blog.yakaboo.ua/відчуття-прекрасного-32-найкращих-артб/> (дата звернення: 16.09.2020).
2. Ілюстратори майстерні «Аграфка»: У розмовах про книжки зникло слово «неформат». URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2017/06/23/224896/> (дата звернення: 16.09.2020).
3. Листвак Г. «Книга художника»: несподівані аспекти книжковості. *Коло*: книгознавчий часопис. 2013. № 3. С. 24–31.
4. Листвак Г. «Книга художника»: проблеми видавничого втілення : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікації. Київ, 2013. 20 с.
5. Листвак Г. Риси «книги художника» в сучасних українських виданнях. *Актуальні проблеми книжкової справи*. 2011. № 4 (56). С. 39–44.
6. Нестерович Є. Непрості «НепрОсті». Збруч : [сайт]. URL: <https://zbruc.eu/node/80244>.
7. «Пливи, рибо, пливи». Вірш Сергія Жадана стане артбуком. URL: <https://dyvys.info/2016/08/01/plyvu-gybo-plyvu-virsh-sergiya-zhadana/> (дата звернення – 16.09.2020)
8. Форсайт П. Маркетинг и книгоиздание / науч. ред. Е. В. Соловьева; пер. с англ. Ю. В. Суrowsикова. Москва : ИД «Университетская книга», 2008. 221 с.

Shulska N. M., Koshelyuk O. V., Rozhilo M. A. ART BOOK AS A PART OF VISUAL PARADIGM OF MODERN MEDIA ENVIRONMENT

In the article, the typological analysis of art books as specific form of modern media content is made. It is noticed that there is non unified of terminological apparatus for these editions and also in publishing discourse now the concepts of “art book”, “artist’s book”, “book-art installation” are functioning. The investigation shows the thematically-typological characteristic of art books taken through the method of complete examination of the Ukrainian publisher’s repertoire for example such as “Vydavnytstvo Staroho Leva”, “A-Ba-Ba-Ha-La-Ma-Ha”, “Terra Incognita”, “Vivat”, “Artbuk” and others. Ukrainian publishing market has unique visual editions made on the material of one author’s book. We investigate that art books appear also because of re-edition of texts published earlier but with new visual form. The results of publishing and typological analysis of the analyzed book product showed that sometimes art books appear in their typical form as a catalog of graphic images with an accent on illustrative content without text. Usually the art books changed with forms. It could be republishing of the classic books, connecting visual and text component (with dominant of the first), artistic biography, art abc, photo edition, art notebook, coloring, limited art books, art comics, books in hand made style. There is separated thematically typological form of art books. It’s a group of edition that could be define with the concept of “weird art books” according to their representation of editions in the non-traditional code formats but in book with nonstandard style. The art books have such structural peculiarities: nonstandard location of traditional book elements, absence or blurring of the scientific reference apparatus, modification of the book design and the presence of additional elements in it, a combination of various artistic techniques, the use of collage techniques, font accentuation. Art books are the elite editions and usually they are high quality and expensive, need a lot of titanic work during the printing process.

Key words: art book, artist’s book, book-art installation, media environment, publishing repertoire, thematically typological analysis.